

De gebeurtenissen in Turkije en de gevolgen voor de Nederlandse Turken en samenleving

Position Paper **Dries Lesage (UGent)** voor het rondetafelgesprek van de Vaste Commissie Sociale Zaken en Werkgelegenheid van de Tweede Kamer – 5 oktober 2016

De afgelopen jaren en maanden hebben politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Turkije ook een impact gehad op de situatie van burgers met een Turkse achtergrond in West-Europa. Bovenop de verharding van het islamdebat, heeft de verdieping van de polarisatie in Turkije en de grotere zichtbaarheid ervan voor het Nederlandse publiek de Turkse gemeenschap met een dubbel probleem geconfronteerd.

Vooreerst werden de Nederlandse Turken meer kritisch bevraagd door de media, de politiek en de publieke opinie over hun houding ten opzichte van Turkije-gerelateerde politieke kwesties, gaande van de kwestie 1915 tot de figuur van president Erdoğan. Men name sympathisanten van de Turkse president en regeringspartij AKP liggen onder vuur.

Ten tweede zijn binnen de Turkse gemeenschap zelf spanningen ontstaan tussen de aanhangers van de AKP en de leden van de Gülen-beweging.

Dit alles is in een stroomversnelling gekomen na de coup poging van 15 juli 2016 – die volgens de Turkse regering, oppositiepartijen en meeste Turkse media door gülenisten werd geleid – en de erop volgende massale zuiveringen in Turkije, waarbij tot 100.000 overheidsbeambten, leraren en journalisten werden geschorst, ontslagen of gearresteerd.

Hiermee verbonden is een groeiende onrust over een mogelijke inmenging vanuit de Turkse staat in de Nederlandse samenleving. De position paper behandelt achtereenvolgens deze drie thema's.

In het algemeen is het zaak dat niet overhaast verregaande standpunten worden ingenomen en onherstelbare schade aan het maatschappelijke weefsel wordt toegebracht, laat staan op basis van gebrekkige informatie, simplistische beeldvorming en stemmingmakerij. Sinds de zomer van 2016 is dit gevaar acuut aanwezig.

De hetze tegen mainstream Nederlandse Turken

In een paar jaar tijd is in Nederland een nieuwe maatschappelijke breuklijn gecreëerd: die tussen de 'mainstream' Nederlandse Turken (pro-AKP en/of Turks-nationalistisch, gelovig, conservatief) en de rest van de Nederlandse samenleving. Deze laatste omarmt vooral de minderheid van Nederlandse Turken die beantwoorden aan een westers 'ideaalbeeld' (anti-Erdoğan, islam-kritisch, pro-westers).

De breuklijn gaat gepaard met een toenemend negatieve bejegening van de meerderheid van de Turken. Ze worden hard aangepakt door de media, alsook door (en binnen) de meeste politieke partijen. Veel Nederlandse Turken hebben het gevoel dat ze overal ter

verantwoording worden geroepen. Bovendien herkennen zij zich niet in de mediaberichtgeving over Turkije en de Turkse gemeenschap. Deze wordt terecht als polariserend en eenzijdig ervaren. Qua eenzijdigheid moeten vele westerse media niet onderdoen voor de erdoğanistische media in Turkije. Gelukkig zijn er sinds de couppoging van 15 juli meer openingen te zien, waarin de complexiteit van de Turkse politiek en de gedeelde verantwoordelijkheid voor het falen van de Turkse democratie meer dan voorheen worden geapprecieerd.

In het publieke debat blijft voorlopig toch het patroon overheersen waarbij de AKP en haar aanhangers worden verguisd, maar sympathisanten van het kemalisme, de Gülenbeweging, de PKK of de met haar verwante partij HDP worden verdedigd als progressieven en democraten. Desalniettemin hadden deze oppositiekrachten in Turkije in de recente periode een minstens zo problematisch record op het vlak van democratie en mensenrechten in Turkije als de regeringspartij. Deze dubbele standaard wordt consequent door opiniemakers en politieke partijen gehanteerd, wat vele Turken als stuitend ervaren.

Vanuit de politiek en opiniemakers worden de laatste jaren en maanden diverse aspecten van de realiteit van de Turkse gemeenschap in vraag gesteld en uitgesproken negatief geduid: diverse Turkse verenigingen, de dubbele nationaliteit en identiteit, de rol van de Turkse overheidsinstelling Diyanet in het godsdienstige gebeuren en de emotionele band die Turken met Turkije hebben in het algemeen. Historisch en sociologisch gezien worden terzake gewichtige standpunten ingenomen en ingrijpende voorstellen gedaan. Dringende vragen die zich hier stellen, is of dit gebeurt op basis van voldoende kennis van de realiteit van de Turkse gemeenschap en Turkije en na voldoende dialoog met de gemeenschap, en of de Turkse gemeenschap op dezelfde manier als andere diaspora's wordt behandeld. Alle indicaties hiervoor zijn negatief.

Als gevolg van deze trend voelen vele Turkse Nederlanders zich minder aanvaard, zelfs uitgespuwd. Dit kan onmogelijk bevorderlijk zijn voor het samenleven. Hoewel de hetze tegen mainstream Turken wordt gevoerd onder de vlag van 'integratie', oogst men in plaats daarvan meer polarisatie, bitterheid en segregatie. Dit is op zijn beurt funest voor de noodzakelijke zelfkritiek en werkt een onwenselijke verharding van standpunten in de hand. Het is ontstellend te zien hoe op een relatief korte termijn een nieuw spanningsveld in de samenleving is gecreëerd, dat totaal overbodig is en vermeden had kunnen worden. Is een moeilijk te herstellen breuk met het grootste deel van de Nederlandse Turkse gemeenschap echt hetgeen de meeste politieke partijen willen? Wat hopen zij hiermee te bereiken? Integratie? Beter samenleven? Een betere bilaterale relatie met Turkije? Een betere democratie in Turkije? De ramkoers zal op elk van deze aspecten net averechtse effecten sorteren.

Respons

Om verdere schade aan het maatschappelijke weefsel te vermijden, moet snel worden opgetreden. Alle Nederlandse Turken moeten spoedig weer het gevoel krijgen dat ze erbij horen en dat Nederland om hen en Turkije geeft. Alle opiniërende instanties – politiek, media, onderwijs – hebben hierin een rol te spelen. Een heilzame (beleids)respons kan volgende elementen bevatten:

- Een **meer evenwichtige berichtgeving en publiek discours** over de complexiteit van de Turkse politiek, met kritische analyses over zowel de regering als over de parallelle gülenistische staat en de uitwassen van de radicale Koerdische beweging, twee fenomenen die op hun manier de Turkse democratie en rechtsstaat onder zware druk zetten. Dit moet worden aangevuld met kritische reflecties over de manier waarop westerse actoren zoals vele media en politici met hun eenzijdige kijk ten voordele van dubieuze oppositiegroepen de facto zelf een partij in de Turkse politieke machtsstrijd zijn geworden.
- Vermijden van **dubbele standaarden**. Op welke basis worden bijvoorbeeld pro-Hamas-betogingen door het Openbaar Ministerie strafbaar geacht, maar zijn betogingen ten voordele van de PKK geen probleem? De meeste Turken zullen deze ongelijke behandeling niet begrijpen. Worden pro-PKK-betogingen toegestaan omdat de PKK voor Nederland geen specifiek veiligheidsrisico inhoudt? Maar wat zegt dit dan over de attitude tegenover een NAVO-partner? In een democratie is het evenwel normaal dat de vrijemeningsuiting en het recht op demonstreren zo maximaal mogelijk worden opgevat. De juridische moeilijkheid om dergelijke betogingen te verbieden, zou op zijn minst gecompenseerd kunnen worden door de louter politieke afkeuring van PKK-propaganda in Nederland door bewindslieden en opiniemakers. Ik baseer dit standpunt op mijn analyse dat de situatie van de Turkse Koerden de afgelopen 15 jaar zo is geëvolueerd, dat het grootschalige, dodelijke PKK-geweld niet te legitimeren valt. In het algemeen moet de ruime aanwezigheid van sympathisanten, militanten en zelfs kaderleden van PKK en DHKP-C in West-Europa door gezagsdragers en opiniemakers veel sterker **geproblematiseerd** worden. Hun aanwezigheid, gecombineerd met een weinig kritische behandeling door belangrijke media, ondergraaft trouwens de vrijemeningsuiting en academische vrijheid in Nederland, want geen enkel individu valt bij hen graag negatief op.
- De nodige **behoedzaamheid** bij het in vraag stellen van elementen die met de **dubbele identiteit** samenhangen. Bij de meeste Turken, ook jongeren, zal de emotionele band met Turkije blijven bestaan, wat men ook afpakt of afschaft. Een veel betere benadering is dit te aanvaarden en vooral als iets positief te zien. Dit is een rijkdom voor de Nederlands-Turkse gemeenschap en de hele samenleving. Diaspora's kunnen bruggenbouwers zijn, die bijdragen tot een groter begrip tussen landen en culturen, handel en investeringen, culturele en wetenschappelijke uitwisseling. Talrijke Nederlandse Turken en anderen bewijzen elke dag dat een burger perfect van twee landen tegelijkertijd kan houden. Er is een fundamenteel debat nodig over de vraag waarom dit op zich negatief moet worden opgevat. Gezien de dubbele nationaliteit

voor vele Turken symbolisch en praktisch veel betekent, komt de recente discussie over de afschaffing ervan erg pijnlijk aan.

- Een **grotere empathie** vanuit de Nederlandse politiek en media voor de gevoelens van de meerderheid van de Nederlandse Turken omtrent de **couppoging van 15 juli**. Die nacht zijn verschrikkelijke zaken gebeurd. Burgers werden beschoten. Er vielen meer dan 240 doden. Het parlement werd gebombardeerd. Die gebeurtenissen hebben bewezen dat er in Turkije oppositiekrachten zijn, die tot alles in staat zijn. Voor een militaire staatsgreep was binnenlands nauwelijks een draagvlak. Turkije heeft op de rand van de afrond gestaan. Een geslaagde staatsgreep had zeker kunnen uitmonden in een burgeroorlog, met honderdduizenden slachtoffers en een nieuwe massale vluchtelingenstroom richting Europa. Zoals ook diverse westerse beleidslieden hebben erkend, was die empathie de eerste dagen en weken na de couppoging te beperkt.
- Omdat het niet uit te sluiten valt dat het antidemocratische en extreem gewelddadige netwerk dat verantwoordelijk is voor de couppoging ook een transnationale dimensie heeft, zou de **Nederlandse inlichtingengemeenschap** er de passende aandacht aan moeten geven.

De hetze tegen de Gülen-beweging

In de nasleep van de couppoging werden in Nederland en andere West-Europese landen te vele gevallen genoteerd van bedreiging, uitsluiting, vandalisme en andere vormen van intimidatie tegenover leden van de Gülen-beweging. Daders waren AKP-aanhangers of nationalistische Turken. Dit probleem moet heel ernstig worden genomen. Er kunnen ook directe veiligheidsrisico's voor mensen mee verbonden zijn. Ongeacht wat sommige leden van het transnationale Gülen-netwerk kan verweten worden, is het een prioriteit dat gewone, goedmenende sympathisanten van Fethullah Gülen in Nederland zo vlug mogelijk weer op een normale manier door het leven kunnen gaan.

Tegelijkertijd is het nodig kritische vragen over de Gülen-beweging te blijven stellen. Onder Turkse en westerse experts, Turkse politieke partijen en Turkse pro-regerings- en oppositiegezinde media bestaat een ruime consensus dat er daadwerkelijk een probleem van een gülenistische parallelle structuur bestaat, die in Turkije al veel onrecht heeft begaan. Rechtszaken als Ergenekon, Balyoz en KCK, waarin vermeende gülenistische speurders en magistraten honderden secularistische officieren en journalisten en honderden Koerdische activisten en journalisten achter de tralies wisten te krijgen, roepen vragen op over de huidige capaciteiten van dit netwerk om de Turkse democratie, veiligheid en soevereiniteit in het gedrang te brengen. Dit is een belangrijke bron van onrust voor vele mensen met een Turkse achtergrond. Te noteren valt alvast dat het buiten kijf staat dat gülenistische media zoals Zaman en bepaalde Taraf-journalisten de nepprocessen jarenlang militant hebben verdedigd. Dan hebben wij het nog niets eens over de brede Turkse consensus, gesteund door inschattingen van diverse westerse experts en waarnemers, dat gülenisten de lead hadden in de couppoging van 15 juli, een gebeurtenis die weliswaar met vele vraagtekens omgeven blijft.

Hierdoor hoeft het niet te verwonderen dat vele Nederlandse Turken de Gülen-beweging negatief zijn gaan bejegenen. Dit is zeker niet enkel te verklaren door druk of intimidatie (binnen de gemeenschap of vanuit Ankara), de angst als 'landverrader' bestempeld te worden, e.d. De default-positie van mening commentator om de Gülen-beweging als positief en democratisch te beschouwen en de critici als verdacht en gebrainwasht gaat voorbij aan het zelfstandige denkvermogen van vele burgers van Turkse afkomst en de ernstige, wijdverspreide kritische analyses over het Gülen-fenomeen.

Vanuit de Nederlandse politiek was van een kritische bevraging over de mogelijke duistere kanten van de Gülen-beweging de laatste jaren weinig te merken. Wel sluimert al jaren een debat over de vragen of de Gülen-beweging in Nederland al dan niet de integratie bevordert en of zij er al dan niet een verborgen moslimfundamentalistische agenda op nahoudt. Deze vragen hebben op zich wel enige relevantie, maar ze reflecteren vooral intern-Nederlandse gevoeligheden en gaan helemaal voorbij aan de erg omstreden politieke rol van de beweging in Turkije. Deze dimensie zou veel prominenter in het politieke, journalistieke en wetenschappelijke debat naar voren moeten komen. Op zijn minst zouden politieke en opiniërende actoren stil moeten staan bij de massa alarmerende rapporten over de Gülen-infiltratie en bijhorende mensenrechtenschendingen. Het huidige heersende discours gaat soms zo ver om dit allemaal als verzinsels van Erdoğan te beschouwen. Er zou minstens een ernstige dialoog moeten op gang komen met al die westerse en Turkse analisten en journalisten die niets met Erdoğan te maken hebben en willen hebben, maar het Gülen-netwerk toch als gevaarlijk voor democratie, veiligheid en soevereiniteit inschatten.

Het ontbreken van deze open discussie, dat wijst op feitelijke (mogelijk onbedoelde) partijdigheid van Nederlandse actoren, voedt alleen het wantrouwen en de polarisatie onder Turken en tussen Nederlandse Turken en de rest van Nederland. Paradoxaal genoeg helpt deze situatie de argeloze Gülen-aanhangers die nu gevisieerd worden, allerminst. Zij worden het meest gediend met een de-escalatie en de-polarisatie, waarvoor een transparant debat een voorwaarde is.

Samengevat stelt zich in Nederland dus zowel een probleem van een niet te rechtvaardigen hetze tegen gewone Gülen-sympathisanten als een wijdverspreide minimalisering van de Gülen-problematiek in Turkije, met een verband tussen beide.

Het is echter begrijpelijk dat de Nederlandse overheid zich niet zomaar kan inschrijven in het Turkse beleid om de hele Gülen-beweging als criminele en zelfs terroristische organisatie te vervolgen. Nederland hoeft dus de 'FETÖ' (Fethullah Gülen Terroristische Organisatie)-terminologie en bijbehorende consequenties niet te aanvaarden. Als gevolg van de keiharde machtsstrijd tussen verscheidene Turkse politieke groepen de voorbije jaren en zelfs decennia, heeft de geloofwaardigheid van de Turkse rechtsstaat een zodanige averij opgelopen, dat de Europese landen niet zomaar alle stellingen van de Turkse regering en justitie over politiek-gerelateerde zaken voor waar kunnen aannemen. Dit is een tragische realiteit.

Deze elementen vergen een meer complexe respons.

Respons

- **Strafbare feiten** tegen Gülen-aanhangers in Nederland moeten van politie en justitie een kordate opvolging krijgen.
- **Verenigingen en opinieleiders** binnen de Turkse gemeenschap moeten dit gedrag blijven veroordelen en ontmoedigen.
- De pers en politiek moeten het Gülen-fenomeen op een **kritischer** manier belichten. Hoewel dit conform de media-ethiek sowieso moet gebeuren, kan het ook een rol spelen in de preventie van spanningen. De perceptie dat de media en politiek de Gülen-organisatie steunen, draagt bij tot de polarisatie. In een democratie is het niet de taak van kwetsbare individuen om zo'n hiaat te vullen.
- Gelet op de ruime experten-consensus over de veelzijdige antidemocratische praktijken van de Gülen-infiltratie in Turkije, verdient het aanbeveling te onderzoeken of de organisatie niet op de radar van de **Nederlandse inlichtingengemeenschap** zou moeten komen, te beginnen met een grotere kennisopbouw over de organisatiestructuur, werking en politieke agenda van de beweging. De Gülen-beweging is ongetwijfeld een huis met vele kamers, divers en veelzijdig. Maar toch zijn er sterke indicaties van een organisatiestructuur die verder gaat dan een 'inspiratie' en van een erg bedenkelijke politieke rol in en rond Turkije.

'Bemoeienis' vanuit Turkije

De laatste tijd maken vele Nederlanders zich zorgen over de vermeende politieke bemoeienis vanuit Turkije, beter bekend als 'de lange arm van Ankara' of 'de lange arm van Erdoğan'. Er wordt verwezen naar kliklijnen, lijsten van Gülen-organisaties, het directoraat voor religieuze zaken Diyanet, overheidsinitiatieven om de band met de diaspora aan te halen, Turkse politieke verenigingen, enzoverder. Hier moet meteen al worden opgeworpen dat de Turkse republiek en de regeringspartij AKP twee verschillende actoren zijn. Bovendien zijn er nog andere Turkse politieke actoren die in Nederland leden en frontorganisaties hebben, zoals de beweging van Fethullah Gülen en de PKK.

Hier is het vooral zaak een onderscheid te maken tussen wat legitiem dan wel niet-legitiem, heilzaam en onschuldig dan wel schadelijk voor de integratie en het samenleven is. Stemmingmakerij is geen goede respons. Wat wordt precies bedoeld met 'bemoeienis'? Wat is het verschil met 'een band behouden', praktische problemen helpen oplossen, e.d.?

De sterke emotionele band van de meeste Turken met het moederland is een realiteit. Dat geldt ook voor een deel van de jongere generaties. Dat zal in de voorzienbare toekomst niet veranderen. Deze identiteit verklaart ook het draagvlak onder de Nederlandse Turken voor initiatieven vanuit Turkije in de sfeer van onderwijs (bv. geschiedenisonderricht), taal, cultuurspreiding en godsdienst. Het verdient aanbeveling dit in de eerste plaats als positief te zien. De Turkse republiek en civiele samenleving kunnen in deze partners van de Nederlandse

overheid en andere actoren zijn. Laten wij bijvoorbeeld hopen dat niemand er iets op tegen heeft dat er Nederlands-Turkse samenwerking bestaat in verband met taalopleidingen Turks. Overleg en samenwerking kunnen er ook voor zorgen dat de initiatieven een integratiebevorderende impact hebben.

Op de zelfde manier wordt best gekeken naar de activiteiten van het Turkse overheidsorgaan YTB dat initiatieven ten aanzien van de Turkse diaspora ontplooit, onder meer in de vorm van subsidies en vormingen. Het is op zich ook geen slechte zaak dat Ankara zich grensoverschrijdende technische problemen van Turkse staatsburgers overzee aantrekt, zoals sociale zekerheid, legerdienst, vorming van advocaten omtrent typische juridische problemen van de diaspora, enz. en hierover opinies inwint. De omvang en impact van YTB mag evenwel niet worden overschat. De bijhorende adviesraad met mensen uit de diaspora is bovendien een lege doos. In 2013 is deze voor het eerst en voor het laatst bijeen geweest. Het is totaal onduidelijk waarop de sensationele verhalen zijn gebaseerd dat deze organen een belangrijke politieke en zelfs partijpolitieke rol zouden spelen.

Dat vele Nederlands-Turkse burgers ook een sterke politieke interesse in verband met Turkije hebben, valt evenmin te vermijden. In een open democratie is dat op zich helemaal niet problematisch. Ook andere diaspora's zijn sterk betrokken met wat zich in het oorsprongland of -regio afspeelt en organiseren zich hiervoor ook in transnationale politieke verbanden die een duidelijk link met ginder hebben. Ik heb niet de indruk dat zij thans op dezelfde manier worden geproblematiseerd en verdacht gemaakt.

Op godsdienstig vlak is er de rol van het directoraat voor religieuze zaken Diyanet, alsook private religieuze bewegingen die vanuit Turkije worden aangestuurd. Een aspect dat in het debat onderbelicht wordt, is het feit dat de band met Turkije een integraal onderdeel van de Turkse islambeleving uitmaakt. De tradities en interpretatie dragen een Turkse stempel en worden vanuit Turkije geactualiseerd. Er zijn ook sterke aanduidingen dat de Turkse interpretaties van de islam een positieve rol spelen in de preventie van jihadistische radicalisering. Er bestaan in Nederland wel meer religies die een innige band met een andere staat hebben. Dit op een drafje radicaal en ook nog eens selectief in vraag stellen is niet verstandig. Indien zich reële pijnpunten manifesteren is het beter hierover met de betrokken actoren in een vroege fase in overleg te gaan met het oog op gedragen oplossingen.

Zoals hierboven in het kader van de Gülen-beweging aangehaald, is het niet vanzelfsprekend dat Nederland deelneemt aan Turkse repressieve activiteiten met een politieke dimensie of dat deze op Nederlands grondgebied plaatsvinden. Een van de problemen is dat de definitie van strafbare feiten tussen beide landen kan verschillen. Een ander is dat gezien de zware spanningen in Turkije onschuldigen worden gevisieerd. Nederland moet op dit vlak bepaalde fenomenen afremmen, ontmoedigen en buitenhouden. Hier is een vuistregel dat Nederlandse wetten en normen en de zorg voor het samenleven in Nederland moeten primeren. Tegelijkertijd is samenwerking met Turkije op dit vlak aangewezen in gevallen die door beide

landen duidelijk als antidemocratische, criminele en/of terroristische activiteiten worden gedefinieerd, binnen het kader van de Nederlandse wet en beleidsdoelstellingen.

Opmerkingen door Turkije over pro-PKK-betogingen of de aanwezigheid van instellingen van de Gülen-beweging in Nederland worden vaak bestempeld als inmenging in de binnenlandse aangelegenheden en alleen al daarom afgewezen. Omgekeerd zeggen de Turkse staat en vele Turken in Turkije en de diaspora dat Europa zich met Turkije niet te bemoeien heeft. Hier wordt voorbij gegaan aan enkele nuances. 'Inmenging' in de politiek van een ander land lijkt mij in de internationale politiek in diverse gevallen legitiem, onder meer wanneer universele mensenrechten of de eigen nationale veiligheid in het geding zijn. Door lid te zijn van organisaties zoals de Raad van Europa en de OESO onderschrijven landen als Nederland en Turkije bovendien een praktijk waarin verantwoording afleggen voor en accurate uitleg geven over de eigen binnenlandse politiek gebruikelijk is. Om dergelijke redenen, en natuurlijk ook omdat Turkije een kandidaat-EU-lidstaat is, bemoeien ook EU-lidstaten als Nederland zich vrij intensief met wat zich binnen Turkije afspeelt. In een mondialiserende wereld, waarin ook mondiale en regionale intergouvernementele organisaties gemeenschappelijke en universele waarden uitdragen, zijn opmerkingen over elkaars nationale politiek heel normaal en legitiem, en verdienen ze een meer ontspannen, openhartige en inhoudelijke behandeling in plaats van principiële afwijzing. Dit geldt in beide richtingen.

Respons

- **Begripvolle bilaterale en publieke communicatie** over wat Turkije doormaakt inzake terrorisme en de coup poging vormt op zich al een goede preventie tegen ongewenste inmenging en bijbehorende spanningen onder Nederlandse Turken.
- **Justitiële samenwerking** in politiek gevoelige zaken ter harte nemen in gevallen die zich beperken tot criminele en terroristische feiten die ook volgens Nederlands recht als zodanig worden geïnterpreteerd.
- Zowel ten aanzien van de Turkse overheid als Turkse gemeenschap moet men er blijven op hameren dat Nederland past voor een algemene **verklikingscultuur**.
- Los van de justitiële dimensie moeten de Nederlandse overheid en opiniërende actoren kritisch staan tegenover **alle Turkse (of Koerdische) 'lange armen'** die met antidemocratische opvattingen en praktijken in verband kunnen worden gebracht.
- Er moeten mogelijkheden zijn om na overleg garanties te krijgen dat **Diyanet** niet voor Turkse politieke doeleinden wordt ingezet en dat de Diyanet-imams sterker tot de integratie bijdragen. Dit kan bijvoorbeeld door meer Nederlands-Turkse jongeren op te leiden en de imams extra vormingen over de Nederlandse samenleving te geven. Reële pijnpunten kunnen in een geest van wederzijds respect en overleg worden besproken.
- Overleg vanuit de Nederlandse nationale en lokale overheden met Turkse publieke en private instanties die **initiatieven ten aanzien van de Turkse diaspora** ontplooiën om 1) zicht te krijgen op de aard, omvang en impact, 2) mogelijkheden voor samenwerking te exploreren en 3) ernaar te streven dat ze het samenleven bevorderen.